

TARİHİ, TOPLUMSAL ve SİYASAL ALANA PSİKANALİTİK BAKMAK ÜZERİNE

Ernur Genç*

*Ötede bir yerde falan değil, burada, yeryüzünde çoğu insan bir cehennemde yaşıyor...
Benim bilgilerim, kuramlarım ve yöntemlerim de insanlar kendilerini bundan kurtarabilsinler
diye, onları bu cehennemden bilincine vardırma amacına yöneliktir.*
S.Freud

Terapiyle iyileştirilen hasta, deli bütüne uyum göstererek gerçekten hastalanır.
T.Adorno

Tutarlılığı ve kapsamlılığı bulunan her bakma ve okuma, kendi ontolojisini ortaya koyan belli bir duruş biçimiyle birlikte ve derinliğe sahip belirli bir perspektiften hareketle ifadeye kavuşur. Durulan yer, bakma biçimini ve bakışın perspektifini tayin eder; toplumsal gerçekliğin nasıl anlaşılacağı ya da bir metnin ne şekilde okunacağına ve dilsel ifadeye kavuşacağı da buradan hareketle şekillenir. Bu nedenle bir metni okuma ve yorumlama tarzlarını yönlendiren perspektifin ardındaki öznenin zihinsel duruşu ve varoluşsal oryantasyonu üzerinde odaklanmanın özsel bir önemi ve değeri vardır.

Bu bağlamda, Türkiye’de genelde sosyal/beşeri bilimlerin, daha özelden ise sosyolojinin ihtiyaç duyduğu merkezi unsurlardan biri, hâlâ ve ısrarla tarihsel ve toplumsal

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi

dünyaya dönük oturmuş ve işlevselliği bulunan akademik-düşünümsel ekolleşmeler ve tarihsel-sosyal muhayyile* geleneğidir. Kuşkusuz modernitenin ve kapitalizmin getirdiği bellek yitiminin ve zihinsel çarpıklaşmanın bizdeki yansımalarını, dün olduğu gibi bugün de dramatik ve şizofrenik bir biçimde biz de deneyimlemekteyiz. Diğer bir deyişle, toplumsal dünyanın gündelik yaşam dünyasındaki ortalama aktörleri yanında, biz de kendi koşullarımızı ve durumumuzu algılamamızı biçimsizleştiren özel türden zihinsel bir çarpıklaşma ya da bir zihniyet çarpıklaşmasıyla karşı karşıyayız. Türkiye’deki gelenek yokluğunun doğurguları ya da sonuçları olarak da, birikimlilik (kümülyasyon) ve bunun elverdiği tutarlı ve etraflı-derinlemesine bakışımız sakatlanmakta ve engellemektedir. Buradan yola çıkarak, teoride ve uygulamada palyatif olanın ötesine geçemeyen bir akademik-entelektüel körlüğün sosyal bilimcilerimizin yaygın gerçekliği olduğunu ileri sürmek abartılı saptama değildir. Söz konusu çerçevede, Türkiye’de psikanalizin, sosyal/beşeri bilimlerin gerçekliği algılama ve muhayyileye dahil etmek açısından daha ağırlıklı bir yer verilmesinin gereğini vurgulamak anlamlı bir yere oturacaktır.

Günümüzde psikanaliz, salt psikiyatrik bir terapi tekniği olmaktan çıkmış, çağcıl olanı, moderniteyi ve post-moderniteyi okumasının merkezine/odağına almış, toplumsal okumayı yeni teorik açılımların kaynaklarından biri haline gelmiştir. Jeremy Shapiro “sanayi toplumunun” psikanalizi”nden ve “dış dünyanın psikanalizi”nden bahisle yola çıkarken, Lefebvre “sosyoanaliz” kavramını kullanarak psikanalizi toplumsal çözümlmeye dahil etmektedir. Kovel de “tinden” uzaklaşma projesi olarak gördüğü çağcılılığı yorumlarken *Tarih ve Tin*’de psikanalizden hareket eder. Ancak Kovel burada psikanalitik kuramı ve psikanalitik tekniği eleştirerek, psikanalizin özgürlüğü baskılayıp “spirtüalite”yi (ruhsallığı) tükettiğini de belirtir. Eliad’ın *Kutsal ve Dindışı* kitabını da burada zikretmek gerekir.

Ancak Freud ve onun kurucusu olduğu psikanalitik kuram hakkında ortaya atılan görüşler de birbirleriyle tutarlılık oluşturmazlar ve tek bir sistematik bütünlük içerisinde ele alınamazlar. Kuşkusuz Freud’un metinleri yoruma kapalı, katı ve kesin belirlenmiş bir okuma buyruğu, yorumlanamaz metin niteliği taşıyalardı, Freud üzerine yaratıcı bir konuşma anlamsız olurdu. Ancak, onun metinleri, yeni okumalar için yaratıcı ve doğurgan bir malzeme içerir. Bu nedenle de okunamaz ve yorumlanamaz metinlerin aksine, Freud’un metinlerine ve psikanalitik yaklaşımına göndermeler, farklı okuma biçimleri içerdiklerinden sonuçta farklı yorumlara ve çıkarsamalara ulaşırlar. Bir diğer deyişle, birbirlerinden çok farklı ve çoğu durumda çelişik Freud okumaları, psikanalizi kendi yaklaşımları, daha genelde paradigmatik tutumları içerisine oturtma eğilimi taşırlar. Kimilerine göre Freud bireyin toplumsal yaşamın kurallarına ve zorunluluklarına tabi kılınmasını ve uyumlulaştırılmasını niteleyen bir karamsar; kimilerine göre de cinselliği açımlayan ve özgürleştiren kişidir. Kimilerine göre ise o, moderniteyle ve uygarlıkla birlikte insan aklının arzu karşısındaki zaferini olumlayan biridir; kimilerine göre de, arzuyu, cinsel itkilerin özgürleşimini yanına alarak radikal bir karşıtlık geliştirmiştir.

*C.Wright Mills’in literatüre kazandırmış olduğu anahtar bir kavram olan Sosyolojik Muhayyile (Sociological **Imagination**), sosyal dünyayı ya da sosyal gerçekliğin derinliği, genişliği ve kendine özgürlüğü içerisinde yaratıcı ve en kapsayıcı bir biçimde nasıl ele alınabileceğine göndermede bulunur.

Bu çerçevede, Freud ve onun psikanalitik okuma biçim ve geleneği, “ortodoks”, “konformist”, “modernist”, “post”, “neo” gibi kavramların Freudçuluk kavramının önüne getirildiği ve pozisyonel belli bir duruş açısından psikanalizin yorumsal bir açılmanmaya oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Hatta modernistik bir yorumlama ve saptırma bağlamı düzeyinde olmasa bile, postmodernist bir farklılaşımaya uğramış Derrida gibi birisi bile Freud’u kendi anlama bağlamıyla bütünleşik, alışılmadık, çelişik ve aykırı bir yorumlamaya tabi tutabilmiştir. Ancak, insan özgürleşimi ve eleştirel tutum açısından bu anlayıcı ve yorumlayıcı tutum bile Freud’un acıya uyumlulaştırmanın insani zorunluluğu ve kendini konformistlikte sürükleyen toplumsal ve modern karakteristikteki ümitsiz tutumu açısından daha anlamlıdır ve bu teslim edilmelidir.

Russell Jacoby (1996:22) “Neo-Freudcular” olarak Erich Fromm, Karen Horney, Clara Thompson ve Harry S. Sullivan’dan oluşan bir grubu zikreder. Bu isimler bir dönem birlikte olmalarının yanı sıra, birkaç önemli öge üzerinde uzlaşan bir psikolojiyi ve bir Freud eleştirisini paylaştıkları için de birarada ele alınırlar. Kültürün ve kişilerarası ilişkilerin rolü üzerinde durdukları için “kültürel kişilerarası okul” olarak da bilinirler. “Post-Freudcular” ise doyurucu bir terim olmasa da, belli ve tanımlanmış bir kullanıma kavuşmuş olmasa da varlıklarından bahsedilebilir belli isimlerden oluşmaktadır. Bunlar arasında, Abraham Maslow, Gordon Allport, Carl Rogers gibi birbirine sıkıca bağlı olmayan bir küme zikredilebilir. Bunlar Neo-Freudculardan farklı olarak, psikoanalitik bir çevreden çıkmamışlardır. Kökenleri daha çok davranışçılık ve psikoanalizle arasına mesafe koyan kişisel, dayanışmaya yönelik, varoluşçu bir psikoloji geleneğinde yatar. Kimi zaman kendilerine hümanist, varoluşçu ya da “üçüncü güç” psikologlar derler.

Bir başka boyutuyla, Freud’un ve psikanalizin süperego, söylem ve bilgi-iktidar ilişkisi dolayısıyla okumaya tabi tutulduğu görülür. Foucaultyen bir terminolojiyle söylendiğinde, normalle anormal, düzenliyle kaotik, sağlıklıyla hasta ve akıllıyla deli arasında kesin sınırlar çizmek, hep iktidarın icraatidir. Böyle sınırlar çizmek, tahakküm etmek demektir. Normal ya da sağlıklı maskesini takan, kâh akıl kâh sağlıklılık olarak, kâh yasa ve düzen olarak karşımıza çıkan şey tahakkümdür (Foucault, 2000; Akay, 1995). Tahakküm, (çoktan delilik, düzensizlik, anormallik ve hastalık olarak tanımladığı) karşı tarafı, kendi başına varolan bir eyleyen, eşit güce sahip açgözlü bir eş, bir karbon kopya, aynadaki bir imge ve bir rakip olarak temsil etmeye can atar. Halbuki bu farazi rakip, tanımlama iktidarının bir ürününden, tekel rüyasının bir çökeltisinden ve bitiremediği çalışmasının tortusundan başka bir şey değildir (Bauman, 2003:224).

Diğer bir taraftan da, Freud’un görüşlerini özneyi kendine asimile eden teknik aklın egemenliğindeki çağdaş uygarlığı olumlayıcı ve modernite eksenli bir rasyonaliteyi destekleyen “konformist” ve “ortodoks” bir temele oturtmaya çalışanlar olduğu gibi, onun karşı-düşünsel ve devrimci radikal ideolojik bir gelenekle örtüştürülerek anlaşılabilceğini ileri süren modernite eleştirisi eksenli bir kavramlaştırma vardır. Tarihsel olarak eleştirel kuramın Freud’la tanışması ve kendi kuramsal dairesine

psikanalizi dahil etme çabası Freud'u okumaya ilişkin ikinci tutum açısından bir dönüm noktası oluşturur.

Psikanalizi bir modernite eleştirisi olarak anlamak ve yorumlamak eğiliminde olanlar da kendi aralarında, modernitenin yıkıcı, saldırgan ve olumsuz boyutunun reformasyona tabi tutularak iyileştirilmesine yönelmiş bir tutumdan, modernitenin tamamıyla zararlılığına hükmederek onu reddetmeye kadar uzanan bir yelpaze üzerinde çeşitlenirler. Bir modernite eleştirisi olarak psikanalizi konu alanlar için, toplumsal normların içselleştirilmesiyle tanımlanan Ben'in yıkılması, Freud tarafından en aşırı sonuçlar çıkarılacak kadar ileri götürülür. Touraine'nin (1994:137) de belirttiği, Freud'un yapıtı modernlik ideolojisine karşı yürütülen en sistematik saldırıdır.

Yine Freud'u modernite temelinde okuma biçiminin karşısında konumlanan ve onu postmodern bir okumaya tabi tutan Derridavari okuma girişimlerinden de söz edilebilir. Böylesi bir okuma girişimi ruhuyla, Postmodern entellektüeller, Megill'in (1998:474-75) belirttiği gibi, Freudçu metine dönmüş, onda postmodern bir bakış açısının izlerini aramış ve büyük ölçüde de bulmuşlardır. Postmodern Freud yorumu, ironik olmayan uğrağı, Freudculuğun bir hayat stratejisi sunduğuna dair bütün ipuçlarını ortadan kaldırır. Postmodernist Freud hiçbir öğretiyi savunmaz, hiçbir mesaj iletmez. Hiçbir anlamda ahlakçı değildir, daha çok (Nietzsche gibi) bir ahlak karşıtıdır. Bize nasıl yaşayacağımızı değil nasıl okuyacağımızı öğretir.

Bu çalışmanın odaklanmaya çalıştığı anlama eksenini, iki farklılaşmış tarz içerisinde formüle etmenin bir bileşimi olarak serimlenmeye yönelmiştir. Bunlardan ilki, konformist ve ortodoks Freudçu yorumun karşısında konumlanan ve Freud'u aslında tam da bir modernite karşıtı ve uygarlık eleştiricisi olarak yorumlama eğiliminde olan "eleştirel tutum ve yorum" geleneğine yaslanmayı tercih etmesidir. İkinci gerilim eksenini, Megill tarafından ortaya konulan ve aslında birinci eksenle çok zorlanılmadan örtüştürülüp bütünleştirilebilecek olan "hahamca" ve "şiirsel" yorum diye adlandırılan yorumlama çerçeveleridir.

Bu iki yorumlama çerçevesi ve yaklaşım biçimi, aslında moderniteye ve içinde bulunduğumuz uygarlığın özneye karşı takındığı tutumun/tavrın niteliğine bakışa ilişkin "iyimser" ve "kötümser" ruh haliyle ilişkilidir. Burada modernitenin özneye yapıp ettiklerinin kötümser bir izah karakterini dayattığı ve eleştirel bir pozisyonun benimsenmesinin etik ve iyicil bir itiraf olacağına benimsendiği belirtilmelidir. Burada kullanılan, benimsenen ve izah edici olduğu düşünülen, diğerleri etiketlendirilip mahkum ettirilen merkezi kavramların tanımlayıcılığına olan inanç bile bu taraflılığı yansıtmaktadır. Bugün önemli olan artık, tarafsızlıkçılık ve ayrıcalıklı bir üstünlük atfedilen bir bilim otoritesinin açıklayıcı ve yargılayıcı/mahkum edici güç imajını sahiplenmek değil; belki de içerisinde bulunulan bu taraflılığın içtence, dürüstçe ve ne adına dile getirildiğinin açıkça sezgiletirilmeye çalışılmasıdır. Bir metni ya da o metin hakkında bir diğerinin değerlendirici metnini okumak, aslında nesneleş(tiril)miş iki bağımsız üst-metni, hakikati ortaya koymaya çalışan aşkın bilimsel akla sahip

özne ya da öznelere manifestasyonlarını değil, öznelere kendi özelliklerini ve öznel anlamlandırmalarını da okumak, ya da anlama ve yorumlama çabasının içine dahil etmek demektir. Kanlı canlı gerçek insan olmak ve insancılaştırmak demektir; bu bilimin gerçek bir hümanizasyona geri döndürülmesi niyetidir. Böylece zihni gerilikten ve sömürge olmaktan kurtarabilir; Nietzsche'nin belirttiği gibi "İnsanca, Pek İnsanca" olmaya ve bunun bütün olarak varoluşuma egemen olduğuna ilişkin bir anlam'a ve anlama biçimine ulaşabilirim.

Freud'un ve Psikanalizin Eleştirel Niteliği

Yukarıda ortaya konulmaya çalışılan çerçeve içerisinde, Freud'a ve onun psikanalitik bakışına, tarihsel ve toplumsal realite/koşullar karşısında/içerisinde öznenin kendi entitesiyle ilişkili olarak getirdiği ufka yönelmektedir. Böylece onun moderniteye ilişkin tutumunun karşıt olma ve eleştirme niteliği/boyutu bir anlama kavuşturulabilir. Baskılayıcı ve özgürleştirici antagonistik modernite okumaları geriliminde, öznenin arzu ve otantik varoluşu temelindeki özgürleşimine ve aklın özneyle birlik ve barışına karşıt olarak, teknik ve ölçümleyici bir aklı egemen kılma mantığının eleştirisi, özsel ve özgürleştirici bir sosyal bilim mantığının savunusu açısından hayati bir öneme sahiptir.

Tam da bu bağlamda Freud, insan eyleminde ve kültüründe rasyonel olmayan öğelerin oynadığı önemli rolün altını çizmektedir. İnsanlığın kusursuzluğu düşüncelerine, on dokuzuncu yüzyılın ilerleme teorilerine ve kitle demokrasisi gibi iddialara derin bir kuşkuyla yaklaşması (Swingewood;1998:303) onun sistem karşıtı ve anti-hümanistik duyarlılığının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Freud, aktörle sistemin karşı karşıya olduğu iktidarsal bir tek taraflılığın karşısında olduğunu farkeder ve farketirir. O, bizi teknik dünyanın akılcılığıyla kişisel ahlaklılığın birliğinin yerine, bireyle toplumsal olan arasındaki kopmayı yerleştirildiği bir projelendirmenin farkındalığında olmaya çağırır. Touraine'nin (1994:137) de pek yerinde görüp dillendirdiği gibi, onun için bir yanda "haz", diğer yanda "yasa" vardır. Bunlar birbirlerine öyle karşıt dünyalardır ki, bir arada düşünülmesi olanaksızdır. Freud'un düşüncesindeki bu çıkış noktası açısından, onun düşüncesinin hiçbir ahlaksallaştırma ve toplumsallaştırma çabasıyla bağdaştırılamayacağı söylenebilir. Taraflığı tartışılabilir de olsa, onda patlayıcı bir gücün radikalliğinin varlığının keşfedilebileceğine kuşku yoktur. Freud, mücadelesinin bilince ve Ben'e (Bilinçdışının karşısındaki ben'in güncelleştirilmesine ve modern bilinç yapısı olarak hakim duruma getirilmesine) karşı olduğunu ilan eder açıkça. O, modernitenin dayattığı teknik akla ve görüntüye indirgenmiş bilincin, ruhsal (psişik) yaşamın özünü oluşturduğunu reddeder; belki reddetmekten öte onun basit bir niteliğinin ve görünümelliğinin olduğunu düşünür. Ancak, gerçeklik yerine egemen gerçeklik haline gelmiş bu sahte yapının modernite tarafından, teknik aklı dayatmak için önplanda tutulduğunu da vurgulamak ister. Bu noktaya ulaştığında da, yine Touraine'in ifadesiyle bilinçten hareket etmeye, bilinçdışından hareket etmek gerektiğini söyler. İnsanın içinde, gereksinimlerini yaratan içgüdüler, yani, organizmanın bir denge durumuna

yeniden kavuşabilmek için tatmin etmeye çalıştığı gerilimler vardır. Haz, arzunun tatmin edilmesi, o arzunun yarattığı gerilimin gevşetilmesidir (Touraine, 1994:137).

Buradaki tavır belki de özneyi ve bedeni kurtarıp özgürleştirmeye yöneliktir. Bireyle toplumsal alan arasındaki kopma, yine haz ve yasa arasındaki birbirlerini dışlayıcı ve yasanın haz ilkesini asimile etmesi şekline bürünmüş uygarlıkçıl asimilasyonun gerilim, tam da Freud'un odaklanıp acılarını atfettiği bataklığın (belki de içinden çıkılamayacak olan) ta kendisiydi. Ama daha sonra eleştirel bir tutumla ele alınacak Freudyenliğin paradoksal uyumculuğu da bu değerlendirmeye bütünleştirilmeli, Freud'un kendisi de tarihi, mekanı ve uygarlığı aşkın bir peygambervarılık olarak lanse edilmemelidir. Aksine Freud da bir insandır ve kendisi de (hatta radikal ve bizzat onun da kendini yadsıyıcı bir biçimde) aşlmaya muhtaçtır. Önemli olan burada Freud'a bir konumsallık tayin etmek ve atfetmek değil, kendisinden ve psikanalitik potansiyelin özgürleşim imkanlarından yola çıkarak, ufkumuzun ve belki gerçeklik duygumuzun (belki onun insan için iyi olduğunu düşündüğü niyetinin tam aksi bile olsa) azat edici bir yitimine ve yeniden yetkinleşmesine ulaşmaktır.

Kendi kavramsallaştırma alanımıza dönecek olursak, Freud'un benlik teorisi, toplumun, daha sonra ifadelerini rüyalar, semboller ve fantezilerde bulan belirli içgüdüsel dürtüleri bastırma zorunluluğu etrafında kurulmuştur. İnsan organizmasının ayırt edici özelliği olan "haz ilkesi" (cinsel içgüdüler) ya da özgürleşimi kovalayıp yaşamını anlamlandırmadaki toplumsallıktan kurtulup yırtılma ile "gerçeklik ilkesi" (kendini koruma dürtüsü) yani toplumun baskılama, biçimleme ve kendi mantığına tabi kılma mekanizmalarını içselleştirme arasındaki bir gerilimdi. Haz ilkesi, sürekli boşalma ve tatmin peşinde olan cinsel enerjile (ya da libidoyla), yani insanın özgürleşme ve özgürleşimini bastıran her türlü somut gerçekliğe başkaldırma potansiyel özgürlüğüyle ilintiliydi. İnsanın kendini varoluşsal kurgulayımı olarak libido'dan (cinsel ya da başka kaynaktan tanımlı) gelen potansiyel anlamının dışavurum gücü/itkisi, insan organizmasının tamamına yayılmıştı ve cinsellik, haz alabilen bedensel duyuların yanı sıra şefkat ve dostluk gibi duyguların "yüceltilmesi"ni de kapsıyordu. Buna karşın, toplumsal olma sürecini ifade eden "gerçeklik ilkesi", insanın bu içgüdüsel ve cinsel nitelikteki özgürleşme ve anlamlılaştırma isteğini/yükleniminin bastırılmasını gerektiriyordu.

Freud *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* adlı eserinde, uygarlaşmış kültür (sanayi, teknoloji, eğitim ve sanat) ile Eros'un -cinsellik- ve Tenatos'un -yıkım ve ölüm içgüdüleri- irrasyonel dürtüleri arasındaki kaçınılmaz çatışmaya dikkat çekmekteydi. Modern toplumun doğası, toplumsal düzenin çıkarları açısından iki tür içgüdüden de vazgeçilmesini gerekli kılıyordu. Tabii bunun sonucu, yaygın suçluluk duygusu ve akıl hastalığıydı (Swingewood, 1998:305-6). Kapitalizmin gelişmesinin ve ileri endüstriyel toplumun bir sonucu olarak, insan varoluşundaki aşkın etmenler teknolojik ve politik olarak bastırılmakta; teknik uygarlığın karakteristiği olan bu olgu, kendisini içgüdüsel alanda ileri sürmektedir. Böylece, ancak boyuneğmeyi yaratan ve başkaldırının rasyonelliğini zayıflatan ve ona ket vuran bir yolda doyum ortaya çıkabilmektedir

(Marcuse, 1990:67).

İktidar, düşmanlarını, kendine saklamak istediği şeylerden mahrum bırakarak yaratır; düşmanlar da sadece bu mahrumiyet ile ve bu mahrumiyet kanalıyla varolur. İktidar, düşmanlarını kusarak, müphemlikten arınmayı, belirsizliği net bir ayrıma, çokanlamlılığı da karşıtığa dönüştürmeyi planlar. Bunu başardığı zaman (tabii başarırsa), ayrılamayan ayrılmış, bölünemeyen bölünmüş olacak, artık varoluş kırılğan olmaktan ve dünya da gizemli olmaktan kurtulacaktır. Son zerresine kadar sınıflandırılan dünya artık emre amade hale gelmiş olacak ve -Bentham'ın Panopticon mahkûmlarının eylem ve niyetleri gibi- saydamlaşacaktır. İktidar, müphemliğe karşı bir savaştır. Müphemlik korkusu iktidardan doğar; bu iktidarın yenilme korkusu (önsezisi) dur (Bauman, 2003:225).

Freud, Marx ve Tarihselci Bakış

Freud aslında tam da Nietzsche ve Marx'ın modernitenin ve kapitalizmin “maskesini düşürme” faaliyetlerini kendine özgü bir yolla öznenin bilinç yapısı ve kişiliğinin yapılandırılışı üzerinden yürütür. Freud nevroitik semptomların, günlük hayatın ve düşlerin akıldışılıklarının, bireyin bilinçli davranışının kendi bilinç-dışı psikik hayatıyla ilintili olarak anlaşılması halinde bir anlam taşıyacağını, bilinçli davranış ile bilinç-dışı hayat arasındaki ilişkinin bir çatışma olduğunu keşfeder. Buradan hareketle, içgüdüsel dürtülerin toplumsal koşullar ve moral kodlar içinde ifade edilen gerçeklik iddialarıyla çatışmalarına, etkileşimlerine ve karşılıklı uyumlarına dayanarak zihinsel hayatın incelenmesine yönelik bir yaklaşım formüle etmeyi sürdürür (Brown, 1989:35).

Freud, Marx ile sadece diyalektik bir yaklaşımı değil, tarihselliğe dair bir vurguyu da paylaşırlar. Marx'ın toplumsal sistemlerin tarihsel özgüllüğü ve kurumların genetik bir yapısalıcılığın bakış açısından kavranması gereği üzerinde durması gibi, Freud'un da, hastanın psikolojik tarihinin incelenmesine onun kişilik yapısını açan anahtar olarak belirleyici bir önem verdiği ve fenomenlere bir çeşit “global” tarihsel açıklama sağlama zorunluluğu üzerinde durduğu söylenebilir (Brown, 1989:36). Psikoanaliz aslında en köktenci tarihsel psikolojidir; bu diğer bütün psikolojilere onun esas meydan okuyuşudur. Onun yaptığı şey, insani unsurların kendisini tümüyle tarihin içine almaktır. Freud'un köktenci çabası “zihin”, “ruh”, “tin”, “içgüdüler”, “birey”, “benlik” gibi unsurların ve bizzat “insan doğası”nın varlığını tarihsel açıdan açıklamaya çalışmaktır (Lasch, 1996:13).

Günümüzün asıl ve en önemli tehlikelerinden birinin, düşüncenin modaya teslim olması olduğu düşünülürse Freud'un tarihsel bakışının önemi daha iyi kavranabilir. Geçmiş çok eski diye küçümsenirken, bugün en iyi diye göklere çıkarılıyor. Unutkanlığın ve bellek yitiminin kendisi de sarsılmaz bir ilerleme inancı tarafından yönetiliyor. Buna bağlı olarak da sonra gelen, daha önce gelenden zorunlu olarak daha iyidir yargısı kabul görmektedir. Bugün yeni adına eskiyi rafa kaldıran günümüz eleştiri tarzı *Zeitgeist*'in (dönemin zihniyetinin ve ruhunun) bir parçasını oluşturur; unutarak temize çıkarmaya ve savunmaya yarar. Bu durumda toplumsal ve psikolojik düşünce, geçmişe doğru şöyle bir el sallayarak olan bitenin mazereti haline gelir. Bu toplumsal yanılısama, toplumun

insani ve toplumsal ilişkilerini şeyler arasındaki doğal ve değiştirilemez ilişkiler olarak tanıtarak statükoyu korumaya yarar. Jacoby'nin söylediği gibi, toplumsal “bellek yitimi” bir “şeyleşme tipi”dir, daha doğrusu şeyleşmenin başlıca biçimidir. Bütün şeyleşme, bir unutturmadır. Geçmiş tam da unutulduğu içindir ki, itirazla karşılaşmaksızın hüküm sürer (Jacoby, 1996: 25-30).

Psikanizle Marksizm arasındaki bir başka örtüşme noktası, psikanalizin Marksizm'e yakın bir tarzda, “şeyleştirici” ve “mistikleştirici” çeşitli yapıları saydamlaştırarak ve merkezi bir kategori olarak, sosyo-ekonomik ve psiko-cinsel baskının belirgin gerçekliklerini açığa vurarak, yabancılaşmış toplumun radikal bir eleştirisini sunmalarıdır. Marx'ın başlattığı sosyo-ekonomik kapitalizm eleştirisine, psikanaliz, burjuva toplumunun geleneksel değerlerine ve kurumlarına karşı, bu toplumun kutsallaştırdığı her şeyin ölümünü ilan ederek, onu kutsal olmayan ve akıldışı kökenine indirgeyerek, uzlaşmaz bir eleştiri ve saldırı boyutu katmıştır (Brown, 1989:36). Bu nedendir ki, Frankfurt Okulunun eleştirel kuramcıları Freud'un psikanalitik çözümleme tarzının önemini farketmişler ve kendi kuramsallaştırma ve kavramlaştırmalarına bu öğeleri dahil etmişlerdir.

Freud psikanalizin devrimci yanını bile; “profesyonelleştirilmesi” ve “evcilleştirilmesiyle” savaştı. Psikoanalizi yalnızca bir iş değil, bir kuram olarak korumak istedi. Freud, hızlı bir biçimde veya tam olarak iyileştirme iddiasındaki terapötik iyimserlik ya da coşkuyu hep reddetmiştir. “Üstkurama” sadık kalmış ve bireysel terapiyi “iktidarsızlığa” düşüren toplumsal koşullara karşı her zaman uyanık olmuştur. Özgür olmayan bir toplumda psikoanalitik bir terapinin/iyileştirmenin çözüme kavuşturulmamış ironisi, onun ancak olanaksız olduğunda olanaklılık kazanmasıdır. Bu çerçevede sağlıklı bir çevrede iyileştirmek (ki, bu çevre belirleyici bir makro uygarlıktır), toplumsal gerçekliğin yeniden düzenlenmesini gerektirmekteydi (Jacoby, 1996:154-7). Bu düzeyde belli bir bilinçlilik olmaksızın özne ideolojiktir ve baskıcı toplumun bir aletidir. Öznelliğin kendi kendisine ulaşabilmesi için, öznel olabilmesi için, özbilincine varması gerekir; bunun için özneyi yanlışlayan, iktidarsızlaştıran ve özgürlüksüzleştiren nesnel gerçekliğe ilişkin içgörü ve bilinçlilik kazanılmalıdır.

Gerçekliğin müphem temelini ortaya çıkarılması için müphemliğe karşı yürütülen savaşın alıcı ucuna kaçamayacak şekilde yerleştirilen, fakat bu yerleştirilmeye isyan eden Freud gibi bir yabancı gerekiyordu. Doğal olduğu açıklanan sınıflandırmalar, zor kullanarak desteklenen ve canlandırılan kanaatlerden, toplumsal sağlığın sözde normu da iktidar destekli baskının ürünüden başka bir şey değildi. Yoksa “normal” insanların “normal” davranışlarıyla “nörotik semptomlar” arasında, rüyalarla “gerçek şeyler” arasında, övülen akıl ile marazi duygular arasında, aydınlanmış yüzey ile karanlık derinlik arasında ve dost içeri ile korkutucu dışarı arasında, iktidarın gaspettiği gerçekliği anlatma hakkı haricinde, açık bir statü farkı yoktu. *Süperego* olmaksızın *id* de olmazdı (Bauman, 2003:225).

Psikanalizin Konformist Terapi Geleneği Olarak Eleştirisi

Çağdaş uygarlığın radikal ve devrimci bir eleştirisinden yola çıkan; ve “özne” ile “teknik/araçsal akılcılık” temelinde kurgulanmış toplumsalın karşıtlık ve çatışmalı gerçeğini serimleyen psikanalizin, kısmen Freud’un kendisine maledilebilecek, daha çok da ortodoks gelenek içerisinde tutucu hedeflere yöneltildiğini söylemek mümkündür. Ortodoks psikanaliz, içgüdüleri ve kişiliğin bütün biyolojik yapısını özünde statik görmek, bir “doğa” (nature) kavramına indirgeme, baskı altındaki itkilerin yapısını ve bilinçdışının içeriğini insan psikolojisindeki değişmez, sabit bir faktör olarak kabul etme eğilimi taşır. Ortodoks Freudçular, özünde insan doğasının tarihsiz olduğunu ve tarihdışılığını düşünmeye yönelmişlerdir. Bu tarihdışı bakış açısının en azından belli bir döneminde Freud’un kavramlaştırmasında da içerildiği ve onun sonunda kendini baskının kaçınılmazlığına teslim etme eğilimi taşıdığı itiraf edilmelidir (Brown, 1989:37).

Freud’un modern zamanların olgusu olan “parçalanmış kişiliğin” oluşmasında travmatik şokların önemine karşı gösterdiği duyarlık, revizyonistlerin çalışmalarında görülmez olmuştur. Kendine özgü itkilere, bölük pörçük olan itkilere (impulse) karşı “bütün”ün bu denli ağırlıkla vurgulanması, kişiliğin tümlüğü diyebileceğimiz ve Batı toplumlarında hiçbir zaman gerçekleşmemiş bulunan bir “tümlük” (unity) arayışına tutkun uyumcu inancın etkisinden kurtulamamışlığı göstermekteydi. Halbuki Freud’un en önemli yanlarından biri, kişilik tümlüğü, sağlıklılığı ya da mükemmelliği mitinin içyüzünü göstermiş bulunmasıydı (Jay, 1989:155-6).

Ancak ortodoks Freudçuların insan doğasının özünde tarihsiz olduğu yorumlarıyla birlikte, klinikçi bir Freud yorumu perçinlenerek, psikanaliz, “konformist” ve “statükocu” bir tutumla bir tedavi tekniğine, iyileştirici nötr bir “uyumlu kılma” aracına dönüştürülmüştür. Bu tarih dışı bakış açısı psikanalizi, insanlığın cehalet, kölelik ve saldırganlıktan kurtulma olanaklarını kötümser biçimde değerlendirmeye ve uygarlığın gelişmesi ile baskının artmasını gitgide daha doğrudan özdeşletirmeye de itmiştir. Böylece devrimci ve eleştirel bir praxis donatamayan ortodoks ve konformist Freudçuluk, “cinsel özgürlüğü” teşvik etmeyi bile reddederek, baskıcı bir topluma bireysel olarak “reformistçe” uymanın pratiğini desteklemek durumunda kalmıştır. Başlangıçta Freud sayesinde günümüz toplumunun bir eleştirisine girişen psikoanaliz, gittikçe, bu özgün projenin tam antitezine, bireyleri baskıcı bir toplumun taleplerine adapte eden bir araca dönüşmüştür. Süreç içerisinde psikanaliz, mevcut toplumun “baskıcı yapısını” “mistikleştirerek” ve onun yeniden üretilmesine katkıda bulunarak, “mevcut toplumun ideolojisi” olup çıkmıştır (Brown, 1989:37-38).

Fromm da Freud’un insanla toplum arasındaki zıtlık olduğu yolundaki geleneksel inancı benimseyerek, buradan insan doğasının kötülüğüne ilişkin geleneksel öğretiye gittiğini belirterek onu eleştirir. Ona göre, Freud’un öğretisi açısından insan temelde ve bütüncül bir biçimde topluma karşı, antisosyal bir varlık olarak anlatılmıştır. Toplum onu evcilleştirmeli, biyolojik -ve bu nedenle ortadan kalkması imkansız- itkilerin dolaysız doyumuna biraz göz yummalıdır; ama çoğunlukla toplum, insanın temel dürtülerini

damıtmalı ve ustaca denetlemeli, kontrol altına almalıdır . (Fromm, 1984:27) Böylece bastırılan itkiler, kültürel açıdan değerli çabalara dönüşür ve insandaki kültür temelini oluşturur. Freud, bastırmadan toplumsallaşmış davranışa giden bu garip dönüştürme için yüceltme terimini kullanmıştır. Böyle olunca, genelde insan itkilerinin doyurulmasıyla kültür arasında ters orantılı bir ilişki vardır; dolayısıyla daha çok bastırma, daha çok kültür demektir. Ancak bu aynı zamanda daha büyük sinirceli rahatsızlıklar tehlikesi de demektir. Freud'un kuramında bireyle toplum arasındaki ilişki özünde statik bir ilişkidir; birey, özünde aynı kalır ve ancak toplum onun doğal itkileri üzerinde daha büyük bir baskı uyguladığı ve böylece yüceltmeyi pekiştirdiği ya da daha çok doyuma göz yumduğu ve böylece kültürden özveride bulunduğu ölçüde değişebilir (Fromm, 1984:28). Fromm'un yönelttiği bu eleştirilerin, en azından Freud'un belli bir dönemi açısından önemli bir haklılık payı vardır. Ancak, bu eleştirinin asıl yönelmesi gereken muhatabı Freud'un kendisinden ziyade sonraki “konformist” psikanalitik tedavi/terapi geleneği ve ortodoks Freud yorumcularıdır. Yine bizzat Fromm'un kendisinin de bireyin var olan statükoya uyumlulaştırıcı bir işlev gördüğü söylenebilir.

Psikanalizden cinselliği uzaklaştırmaları (desexualization), kısmen, esas ve öz ile görünüş arasındaki çelişkiyi, gerçek doyumlar ile çağdaş toplumdaki sözde-doyumlar arasındaki ve sözde-mutluluk arasındaki çelişkiyi yok saymalarının sonucudur. Adorno'ya göre, revizyonistlerin açıkladıkları gibi burjuva toplumundaki çelişkilerin en önemli nedenlerinden birinin rekabetçilik olduğunu söylemek, özellikle de Özgürlükten *Kaçış*'ta kendiliğindenlikli bireyin bütün bütüne yıkıma uğradığı ve ortadan kalkmakta olduğu kabul edilmişken, aldatıcı bir budalalık olmaktaydı. Burjuva toplumunun gerçek mayası ve gerçek harcı, her zaman fiziksel şiddet olmuştur. Freud'un da pek farkında olduğu gibi, toplama kamları çağında, toplumsal realitenin temsilcisi olmakta “rekabetçilikten” çok, “hadımlaştırma” anlamlılık kazanmış bulunmaktaydı. Bu çerçevede, Adorno'nun ifadesiyle, “eğer elimizde umut diye birşey hala kalmışsa, bu umutsuzluk adınadır” (Jay, 1989:157).

Lacan, Freud'un yalnızca bireylerin dürtülerinden ve doyumlarından yola çıktığını, dolayısıyla toplumsal boyutları gözardı ettiğini belirterek onu eleştiriye tabi tutar. Oysa ona göre, öznelarasındalık diye adlandırdığımız özne-özne ilişkisi başlangıçtan beri oradadır. Freud, psikanalizin amacının “ego'nun bütünlüğü” ile/içerisinde dürtüyü bütünleştirmek olduğuna inanmıştı (Sarup, 1995:18). Freud için bilinçdışının korkutucu bir yüzü bulunurken, Lacan'da bilinçdışı “doğruluk” ve “otantiklik” yuvasıdır. Lacan bilinçdışının ne gerçek ne de içgüdüsel olduğunu ileri sürer. Yine de bilinçdışı söylediğimiz ve yaptığımız her şeyde örtük olarak bulunur. Ancak onun için ikincil süreç, yani mantıksal düşünce Freud'un düşündüğünden çok daha birincil bir süreçtir. Freud içgüdü ve dürtüler üzerine konuşurken, Lacan kendisine arzuyu temel alır ve görüşlerini simgesel bir düzeye taşır. Freud ussal bir söylemin, çoğunluk bilinçdışı kaynaklı güçler yoluyla çarpıtılmasına karşın yine de olanaklı olduğunu savunur. Lacan içense bilinçdışını oluşturan söylemdir. Bu anlamda dil ile arzu birbirleriyle çok yakından ilintilidir. Arzu, cinsel bir güçten çok, bütüne erişmeye yönelik ontolojik bir çabadır (Sarup, 1995:18-21):

“Normal insanların belirli yaygın zihinsel eylemleri nevroz semptomları gibi değerlendirilmeli; yani bunların, öznenin bilmediği fakat analitik araçlarla kolayca keşfedilebilecek bir anlamı vardır.” “Rüyalar, genellikle, yoruma açık zihinsel yapılarıdır.” (Bauman, 2003:225).

Lakin neo-Freudçular ve konformist Freudçuların yanında post-Freudçular da, paradoksal bir biçimde, kişisel olmayan psikolojilere ve kişiden arındırılmış gerçekliğe “benlik”, “kişi” ve “bireyi” (öznelliği) kattıklarını coşkuyla hayal etmişlerdir. Ne var ki, eleştirel kuram açısından bu yamalı öznel ideolojik, yanlış bir bilinç halidir. Egemen öznel biçimi toplum tarafından yapılandırılmıştır. Öznelliği bugün varolduğu şekliyle kabullenmek, onu kötürümleştiren toplumsal düzeni de zımnen kabullenmek demektir. Halbuki öznelğin egemen öznelik tarafından ne ölçüde yaralandığını, sakatlandığını ve baskılandığını anlamak gerekir (Jacoby, 1996:23). Öznelliği bastıran ve baskı altında tutan, ona tahakküm eden nesnel toplumsal koşullar ve şekillenmeler üzerinde odaklanmak, özgürleştirici ve insanileştirici bir bakışın gerekli temel eğilimi olmalıdır.

Genel olarak kuram ile uygulama arasındaki ilişki tek bir formül içine sıkıştırılmaz. Kuram ne uygulamaya indirgenebilir, ne de ondan açıkça ayrılabilir. Bu çerçevede psikanaliz hem dolaysız uygulama, birey için terapi, hem de bütün olarak bir toplum ve uygarlık kuramıdır. Bireysel terapi olarak psikanaliz zorunlu olarak toplumsal özgürlüksüzlük dünyası içinde kalır. Oysa kuram olarak psikanaliz bu aynı dünyayı aşmakta ve eleştirmekte özgürdür. Sadece birinci momenti, yani terapi olarak psikanalizi kabul etmek, sonuçta, bir uygarlık eleştirisi olarak psikanalizi köreltmek ve bir bireysel uyum ve teslimiyet aracına dönüştürmektir. Ancak sorun birini ötekine karşı kullanmak da değildir; hem kuram, hem de terapi Freud’da çelişki içerisinde mevcuttur (Jacoby, 1996:151). Terapi bireyi hasta olarak alırken, kuram uygarlığı hasta olarak alır. Dolayısıyla bireyi iyileştirmek için alınan önlemler, uygarlığı “iyileştirmek” için alınan önlemlerle özdeş değildir; bunlar bir noktada birbirlerinden açık bir biçimde ayrılırlar. bu noktada önemli olan da, terapi adına değişimler yapılması değil, kuram ile terapi arasındaki çelişkinin/çelişkililiğin yitirilmesidir. Bireysel terapi, bireysel kurbanına yardım etmek için zorunlu olarak bütünü unutmalıdır belki; yine bunu tam olarak nasıl yaptığı kuramla bir ölçüde ilişkisiz de olabilir. Freud, ilk yazılarından sonunculara kadar bireysel terapiyi psikoanalizin “üstkuramı” ile uzlaştırmaya çalışmadı; bunlar hep çelişki içinde varoldular. Bu anlamda uygarlık bastırma olduğuna göre, bireysel terapi de bastırma üzerine bir eğitimdi, bilinçli bir bastırma bile olsa (Jacoby, 1996:151-152). Freud’u uygarlığı ya da tam tersi öznenin özgürleşimini olumlayan birisi olarak iki karşıt okuma açısından da bu saptama kabul edilmelidir. Bu yüzden psikanaliz, kendisini bir terapi olarak zorunlu kılan özgürlüksüz bir toplumun kuramıdır.

“Psikanalizin, anlamsız görünen şeyleri yorumlamaya başlamasının bir yolu, bunların anlam kazanacağı bağlamları tahayyül etmektir. Görünüşte tek bir anlamı olan bir ifadeyi yorumlamaya başlamasının bir yolu, aynı sözlerin başta anlamlara geleceği öteki bağlamları tahayyül etmektir.” Psikanaliz, *bir yorumlama sanatı* olacaktır.

İnsan dünyasının (sadece anormal, hastalıklı, korumasız ve denetlenmeyen bölümünü değil) *tamamını*, yorumlanacak bir metne dönüştürdü; yapıştırılan etiketleri anlam, kataloglanan kod adları da kimlik olarak kabul etmeyi reddetti. Böylece bu dünyayı *yapısöküme* uğrattı. Özü soru sormayı yasaklamak olan *yapıyı*, sorular sorarak, baltaladı. Psikanalitik meydan okumanın özü, hiçbir yorum biçiminin ayrıcalığının olmaması, anlamlandırıcı hiçbir bağlamın ötekilerden açıkça üstün olmaması ve hiçbir anlamın ötekileri dışlayarak seçilemeyeceğiydi. Şeyler, bize söylendiği ya da öyle olmalarına inanmaya zorlandığımız gibi değildir (Bauman, 2003:226).

Frankfurt Okulunun genel eğilimi içerisinde Marcuse de psikanalitik teori ve tedavi praxisi arasındaki ilişkiler üzerinde durmuştur. Ona göre, içinde bulunulan dönemdeki Batı uygarlığında bu ikisinin, bunlar birbirlerinden tamamen bağımsız olmadıkları halde, tam olarak birbiriyle uzlaştırılması olanaksızdır. Teoriyi *praxis* (therapy) ile bir sayan bir anlayış, teorinin negatif (eleştirel) niteliğini gözden kaçırmış olmaktaydı. Spekülatif imgelem gücünü ya da olanağını tedavi pratiğine indirgeyip onun tarafından özümsemesine göz yummak pragmatik ve pozitivistlerle aynı çizgide yer alan bir tutumdu (Jay, 1989:161).

Postmodernist Yorumlama ve Psikanaliz

Freud, kendisini her zaman “gerçeklik”le, daha da özelinde “psşik gerçeklik”le ilgilenen birisi olarak görüyordu. Bu gerçekliğe ulaşmanın güç olduğunu kabul etse bile, onun gerçekliğini su götürmez bir şey olarak görüyordu. Freud, temelde bir “gerçekçi”ydi. Bu nedenle de “metnin dışında hiçbir şey yoktur” diyen Derridacı görüşe hiçbir zaman katılmazdı (Megill, 1998:476). Ancak bu bizi, Freud’un görüşlerindeki yorumculuğun postmodern boyutuyla algılanabilecek tarzına uzanmaktan geri bırakmamalıdır. Nihayetinde Freud’un bilinçdışı bir gerçeklik olarak kurgulamadığı, aksine kurgusal bir gerçekliğe aitleştirdiği de ileri sürülebilir. Nitekim o, insanın antropolojik gerçekliği olarak dillendirilen şeyi, bir insan doğası (nature) olarak değil de bir psişe olarak kavramsallaştırarak kurgulanmış ve inşa edilmiş bir gerçekliğe göndermede bulunmuştur denilebilir.

Postmodern entellektüeller Freud’un kendi metinlerinde, özellikle de *Rüyaların Yorumu* ve benzeri eserlerinde postmodern bir bakış açısının izlerini aramaya koyulmuşlar ve Freud’un metinlerinin yorum uçuşları yapmasının gerekçelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak modernist yorumcular da Freud’un yorum becerisinin farkındadırlar ve bundan açıklıkla ve övgüyle söz etmekten geri durmamışlardır. Örneğin, Rieff, Freud’a göre hiçbir şeyin ‘anamlı ve yorumlanabilir’ olanın menzili dışında kalmadığına dikkat çeker (Megill, 1998:475). Ona göre, Freud’un yorum yöntemi, bütün konuları kapsayacak şekilde genişler ve Freud’un yorum becerisi tartışmasız bir üstünlük olarak kendini kabul ettirir. Ancak, burada Rieff’in Freud yorumu, Derrida’daki gibi hakikat ve gerçekliğin kendisini dışta bırakan bir görüşü değil, “hahamca” denilen ve modernist bir yorumlama izleğini ortaya koyar.

Derrida’nın Freudçu psikanalize başlıca ilgisi, bu yöntemin bize metinlerin şifresini çözmeyi ve kullanmayı öğretmesi ile anlatılabilir. Freud, Gizemli Yazı Yazma

Tabakası'nın ruhun sorunlarının aynısı içeren bir örnek olduğunu, kalıcı izleri alıkoyan bakir bir yüzey oluşturduğunu bulmuştur. Freud'un ruhsal çalışma düzenindeki kalıcı izler kurgusu biçimindeki temellendirmesi, dolaysız algılama olanağını ortaya çıkarır. Yani, bilinçsel belleğe ait olmayan ve bilinçte güç kazandıktan sonra bizi etkileyebilen kimi işaretler, "bellek izleri" bulunmaktadır. Freud, "yasaklı" düş düşüncelerini kırıp dökmek ve düşün sinematografik yazıdüzenini üretmek için, ruhsal aygıtın düş çalışmasında kullanacağı dört yordam sıralar: yoğunlaşma, yer değiştirme, simgesel düşünceler ve ikincil gözden geçirme. Yoğunlaşma ve yer değiştirme birer söz sanatı olarak eğretilene ve düzdeğişmece diye anlaşılabilir. Sıralamadaki üçüncü başlık bir düşüncüyü imge olarak sunabilmek amacıyla düşüncüyü parçalamak anlamına gelen bir yordamdır. İkinci gözden geçirme ise, mevcut karşıtlıkları düzelden ve elde bulunanlar arasında gözle görünür bir bağlantı kurmaya yarayan ruhsal bir güçtür. Freud sözsözsel metnin gizlenme ile oluşturulduğu kadar, gizin açık kılınması ile de oluşturulduğunu ileri sürmüştür. Yine "özne" özne asla bütüncül bir kişiliğin karşılığı olamaz; o, "normal" ile "anormal" davranış arasında bir ayırım görmez (Sarup, 1995:53).

Nevroza sadece insanlar maruz kalır; yalnızca insan yaşamı nörotik bir yapıya sahiptir. Çünkü, "ego"sunda, egosunun öteki tarafını sürekli izleyen, eleştiren, ölçüp biçen, böylece de bunu dengeleyen bir bölüm olduğu için, iki yazgı arasında kıvranmaya mahkûm olan tek varlık insandır." İzleyen ve izlenen şeklindeki bu bölünme, ruhun dramasına dönüşen insani durumdur. Dünyanın güçleri, gördükleri gibi olmadıklarını gizlemek için insanı, olması gerektiği gibi olmadığına inanmaya zorlar. Kendi kendisini sorgulama saplantısına kapılan insan, dünyanın ehliyetini denetlemeyi unuttur. Toplumsal güçlerin müphemliği, aklından hiç çıkmayan kendi ye tersizliği korkusuna dönüşür (Bauman, 2003:226).

Bir isyana dönüşmesi gereken şey nevroz fiyaskosuna dönüşür. Bu açmaz, diyor Ernst Simon, "Modern diaspora Yahudilerine, özel bir biçimde yansımıştır." Modern bir diaspora Yahudisi olan Freud, bu durumu bütün şiddetiyle yaşadı. Yahudileri, asimilasyoncu güdü ana hedefi ve test alanı olarak seçen modern güçler, bu insanları, çokanlamlı ikircimin ve görecelilik ile kronik eksik belirlenimin damgasını vurduğu geleceğin dünyasının gönülsüz avangardları yaptı. Bu güdünün, başlıca kurban olarak bu insanları hedef alması pek de tesadüf değildi (Bauman, 2003:2267).

Özgürlük Arayışında Psikanalizin Katkısı

Bilgi ve mutluluk özgürlüksüz bir toplumda birbirinden ayrılır. Bilgi, sunulan mutluluğu tahrip eder. Bilgi bireyin mutluluğu elde etmesine yardımcı olmaz, ama bilgi olmadan da birey şeyleşmiş ilişkilere geri döner. Bu kaçınılmaz bir ikilemdir. Hoşlanım ve hakikat, mutluluk ve bireylerin zaruri ilişkileri ayrı ayrı şeylerdir. Bu doğal değil, tarihsel bir ayrılıktır; özgürleşmemiş bir toplumda, mutluluk biçimlerinin özgürlüksüz ve özgürlük biçimlerinin mutsuz olduğu bir toplumda, mutluluk ve özgürlüğün şekillenmesidir. Acımasızca özneliğini sürdüren öznel bir mutluluk, bir boyun eğişin

mutludur; egemen mutluluk biçimini doğal ve insani kabul eder. Bireylerin isteklerini ve ilgilerini sadece verili ve kendi başlarına değerli kabul eder (Jacoby, 1996:162).

Eros ve Uygarlık'ta Herbert Marcuse, bir mit olduğu iddiasıyla Fromm'un yok saydığı, Adorno ile Horkheimer'in ise kederin peygamberi olarak yorumladıkları Freud'un devrimci yanını göstermek durumunda kalmıştır. Marcuse, bunu yaparken birey psikolojiden çok toplumsal totaliteyi eleştirisine hedef alıyordu. Genel olarak, sömürü ve hegemonyaya yönelttiği eleştirilerde Marcuse cinsel baskıya da yer vermiş; üstelik, bu olguya, psikolojik boyutu aşan bir ağırlık tanımıştı. Dahası, mutluluk ve haz'a oranla görev ve sadakati üstün tuttuğu gerekçesiyle burjuva aşk ideolojisini de eleştirmiştir. Dahası idealistik "kişilik" anlayışını da eleştirisine ekliyordu. Marcuse, gerçek mutlulukta duyuumsal (sensual) ve bedensel (corporeal) ögenin varlığına işaret etmiş; bunun en belirgin görünümünün, hakiki zevk ve mutluluğun "beklentici belleği" (anticipatory memory) olarak bedenini şeyleştirilmesinde ortaya çıktığını yazmıştır. Yine o, ilk yazılarında da, baskılanmış cinsellik ile saldırganlık ve şiddetin yönsemesinin aralarında bağlantılı olduklarını görebilmiştir (Jay, 1989:158-59).

Marcuse'e göre Freud, idealist yaklaşımlı etik'in yanılmalılarını yok etmiştir. Ki, "kişilik" denen şey, bugün olsa olsa baskıyı ve saldırganlığı başarılı bir biçimde içselleştirip benimsemiş, kullanır duruma gelmiş "kırılıp örselenmiş" bugünkü bireyi ifade eder (Jay, 1989:162). Oysa Freud, kişilik kavramının maskesini düşürerek bireyin baskılanmasının farkına varmasını sağlamış ve böylelikle onu özgürleştirme yolunda önemli bir şeyi yerine getirmiştir.

Sonuçta psikanalize eleştirel bakma gereğinin yanında, onun özgürleşim boyutunda kavranması ve bir modernite eleştirisi çerçevesine oturtulması da gerekmektedir. Tarihselliği içerisinde yapı tarafından özümseyip uyumlulaştırılmış ve baskılanmış özneliliklerin, bilinç düzeyinde kendilerinin var olan durum içerisindeki pozisyonları kavramaları ve varoluşsal olarak yaşam dünyalarında yeni öznelişmelere yönelerek özgürleşme imkanlarını ortaya koymada psikanalitik bakışın büyük bir rolü ve önemi olacaktır.

Modern milliyetçi güdü, diaspora tarihinde hiç de yeni olmayan bir deneyime keskinlik ve acılık katmaktan başka bir şey yapmadı. Yahudiler, izlenmeye, eleştirilmeye, karşılaştırılmaya, yani savunma hakkı verilmeden *yargılanmaya* alıştılar. Yargının mahkûm ettiği kötülüğün, yargılamadan doğduğunu çok önceden öğrenmişler, bunu da, modern zamanların eşliğinde geliştirilen Kabala doktrininde ifade etmişlerdi:

Bu doktrin zamanla gelişerek, kötülüğün kaynağını, yargılama niteliğinin şefkatten arındırılmasıyla mümkün hale gelen yargı gücünün aşırı büyümesinde görmeye başladı. Buna göre, hiçbir yumuşatıcı bileşeni olmayan bu çıplak yargılama [ki bu, genellikle düşman ve öfkeli bir yargıç olan ötekinin yargılamasıydı - Z. B.], kendi içinden, zemindeki fazla suyun yönlendirildiği bir akıntı oluğu olarak, sitra ahra'yı (öteki taraf) yaratıyordu.

Modern zamanların getirdiği yenilik, asimilasyon projesinin eşsiz ve dikkat çeken ustalığıydı: "Fethedilmiş kentler"de "garnizonlar" kurmak, sanıkları, kendi kendilerini yargılayan sulh hakimlerine dönüştürmek, görünüşte sanıkları başkalarının yargılamasından

kurtararak ve mahkemelerin yerine özeleştiriyi koyarak sanıkları daimi bir özmahkûmiyete ve öz savunmaya hapsediyordu. İşte iyiyile kötünün organik birliğine her şeyden daha fazla hizmet eden şey bu yeniliktir. Bu, normal ile anormalin, sağlık ile hastalığın, akıl ile deliliğin içiçe geçmesi ve birbirlerini belirlemeleri biçiminde ortaya çıkıyordu (Bauman, 2003:227).

“Delilik, genellikle bir dışlanmışlık konumu işgal eder; bu, bir kültürün dışıdır. Fakat klişeleşmiş delilik, bir dahil olma konumuna yerleşir, ki bu da bir kültürün içi haline gelir... Deliliğin gerçekten klişemiz haline geldiğini söylemek... deliliğin, çağdaş dünyada, içeri ile dışarı arasındaki radikal ikircime işaret ettiğini söylemektir.” Shoshana Felman’ın, deyim yerindeyse, Freud’un, modern içselleştirilmiş gözetim icadının teşvikiyle keşfettiği şeyden çıkardığı ders budur. Fakat bu «radikal ikircim» keşfedildiği ve kaydedildiği anda bütün yorum ve anlama girişimlerinin doğasında varolan başka bir müphemlik ortaya çıkar. Delilik, aklın üstünlüğüne duyulan bir saygıdır. Delilik, aklın hükümlerine meydan okurken, aslında aklın tahakkümüne meydan okunamazlığı teyit eder. Fakat, eğer bu işlevi icra etmesi için, deliliğin, bir yandan kendisini akıl olarak sunarken (yani aklın rakipsiz otoritesini, düşünce açıklama tekelini tanıırken), Öte yandan kendisini akıldan uzaklık (yani deliliğinin farkında olmamak) olarak yorumlaması gerekiyorsa, o zaman biz, aklın nerede bittiğini, deliliğin nerede başladığını nasıl bileceğiz?

Eğer delilik, bir akla iman eylemi olarak tanımlanırsa, o zaman hiçbir makul inanç, delilik kuşkusundan muaf olamaz. Bu durumda akıl ve delilik, ayrılamayacak biçimde birbirlerine bağlanır. Delilik, aslında, bir düşünce fenomeni, ya da başka birinin düşüncesinde, düşüncenin Ötekisini iptal etme iddiasında bulunan bir düşüncedir; yani düşünce olmayan düşüncedir. Delilik, yalnızca çatışma halinde bir dünyada, düşüncelerin çatışmasından doğabilir (Bauman, 2003:227).

Modern dünya bir çatışma dünyasıdır; bir iç çatışmaya ve kişisel bir müphemlik ve olumsuzluk durumuna dönüşen, içselleştirilmiş bir çatışma dünyası. Tıpkı bir bahçenin yabancı ot üretmesi gibi delilik üreten bir dünyadır. Bahçıvan, bahçe bitkilerini yabancı otlardan ayırabilir; çünkü bunları tanımlama gücüne sahiptir ve kararlar rı, tanımlama otoritesi devam ettiği sürece, bağlayıcıdır (Bauman, 2003:228)

Harold Bloom, “Freud’da merkezi” bulduğu bütün paradigmaları (felaket kanalıyla yaratım, aile romansı, bilinçaltında saklanan şeylerin psikanaliste aktarımı gibi) aynı zamanda “müphemlikten mustarip” bulur. Bu paradigmlar, dostluk ve düşmanlığın doğuştan alametleri olan *sevgi* ve *nefreti*; dostluk ve düşmanlığın yapı taşları olan *çekme* ve *itmeyi* birbiriyle karıştırır. Freud’un paradigmaları, *müphem üçüncünün*, yani yabancıdan deneyiminden şekillenmiş gibi görünüyor; bu yabancı, dünyanın çelişkilerini üstlenecek günah keçisi olmak üzere dünyaya gelmiş gibidir. Çarmıha gerildiği tepeden aşağıya, dünyaya bakan yabancı, dünya düzeninin sahteliğini, yani düzeni idame ettiren karşıtlıkların sadece örtebilecekleri ama asla tedavi edemeyecekleri ikircimi ilan eder (Bauman, 2003:229).

Freud, hiçbir yorumun -hep bu amaçla çalışmasına ve mücadelesinin gittikçe “gelişiyor” olmasına rağmen- tam olmadığını ve hakikate doyamayacağını ilan eder.

Fakat “gelişmek,” alternatiflerini meşru biçimde *dışlayacak* bir hakikate yaklaşma anlamı taşımaz. Bunun anlamı, kuşkulanan, fakat bilinmeyen karşı yorumlara daha çok hoşgörü, daha fazla alçakgönüllülük ve aslında tahmin edilen, fakat ihtimal verilmeyen öteki olasılıkları *dahil edecek* kadar geniş bir perspektiftir. Freud, daha önce açıklanan nedenlerden ötürü, işinin bilimsel otorite ve prestiji olduğunu iddia ediyordu. Fakat bir yandan işinin, bilimin olabileceği kadar ciddi ve etkin bir alanı olarak tanınmasını isterken, öte yandan da, psikanalizin kimliğini, bilimin mevcut mütehakkim ve zorba pratiğinin içinde bir tekel ve dışlama egzersizi olarak eritmeyi reddediyordu.

Her şeyden önce, Freud’un, kendisini bilimin oturmuş kurumlarına sevimli gösterecek biçimde cevaplamayı şiddetle reddettiği soru şuydu: “Bir analizin doğal sonucu gibi bir şey var mıdır, ya da bunu böyle bir sona götürmek mümkün müdür?”

Onunki, mümkün ama kanıtlanmamış yorumlardır. Kişi, birçok anlam kapasitesi taşıyan bir rüyaya kendisini alıştırmalıdır. Dahası, bunun suçu, her zaman yorumlama işinin tamamlanmamışlığına yüklenemez; bu, örtük rüyadüşüncelerin kendilerinde içkin de olabilir. Analistin çalışması, doyum sağlayabilir, acıları dindirebilir, hatta tedavi bile edebilir; fakat bu iş asla bitmez ve bunun etkileri asla garanti ve nihai değildir. Analistin görevi, “Unutulan şeyi geride kalan izlerden çıkarmak ya da daha doğrusu, bunu *inşa etmektir.*” Analist, tıpkı bir arkeolog gibi, “Çıkarsamalarını hatıra parçacıklarından, çağrışımlardan ve öznenin “davranışından çıkarır. Fakat eskiden yaşadığı ve unuttuğu bir olay öznenin önüne geldiğinde bu olay bir ‘inşa’dır.” Yeniden inşa edilen şeyin gerçek olaylara uymasının herhangi bir garantisi var mıdır? Analistin, öznenin önüne koyduğu şey tek hakikat midir? “Bu soruya genel hiçbir cevap verilemez gibi görünür. Doğru, biz, analiz edilen bir kişinin ‘Hayır’ını doğrudan anlamıyla kabul etmiyoruz; fakat ‘Evet’ini de böyle almıyoruz. “Unutulan olayların yalnızca küçük bir kısmını kapsadığı için” her inşa “tamamlanmamış bir inşadır.” Nitekim Freud’un bilim adamları “bireysel bir inşaya, inceleme, onaylama ya da reddedilmeyi bekleyen bir varsayımdan öte bir şey muamelesi yapmazlar” (Bauman, 2003:230).

Kolonici ve yöneticilerinin hiç hoşlarına gitmese ve bundan kurtulmak için her yola başvursalar da dünya müphemdir. Kesinlikler hipotez, tarihler inşa, hakikatler de asla bitmeyen bir yoldaki daima ileriye gösteren geçici istasyonlardan başka şey değildir. Başka bir şey değil mi? Müphemlikten, hipotezlerden, inşalardan ve geçici istasyonlardan başka bir şey değil” gibi bir tonda bahsedebilmek için bile nice hünerler sergilenmiş ve bütün tahammülsüzlüklerin ve bütün tekelcilik numaralarının başbelası olan müphemliğe nice zehirler verilmiş olmalıydı. Halbuki müphemlik, hayıflanılacak bir şey değil, kutlanacak bir şeydir. Müphemlik, güçlülerin gücüne konulan sınırdır. Dolayısıyla da güçsüzlerin özgürlüğüdür.

Sonuçta psikanalize eleştirel bakma gereğinin yanında, onun özgürleşim boyutunda kavranması ve bir modernite eleştirisi çerçevesine oturtulması da gerekmektedir. Tarihselliği içerisinde yapı tarafından özümseyip uyumlulaştırılmış ve baskılanmış özneselliklerin, bilinç düzeyinde kendilerinin var olan durum içerisindeki pozisyonları

kavramaları ve varoluşsal olarak yaşam dünyalarında yeni özneleşmelere yönelerek özgürleşme imkanlarını ortaya koymada psikanalitik bakışın büyük bir rolü ve önemi olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akay, Ali (1995), “Michel Foucault – İktidar ve Direnme Odakları-”, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2003), “Moderlik ve Müphemlik”, çev: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Brown, Bruce(1989), “Marx, Freud ve Günlük Hayatın Eleştirisi”, çev: Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cansever, Gökçe (1985), “İçimdeki Ben, Freud Görüşününün Açıklanması”, Beta Yay., 3.basım, İstanbul, 1985.
- Eliade, Mircae (1995), “Kutsal ve Dindışı”, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Binbir Gece Yayınları, İstanbul.
- Freud, Sigmund (1987), “Hz. Musa ve Tektanrıcılık”, çev: Kamuran Şipal, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Freud, Sigmund (1989), “Psikanaliz Üzerine”, çev: A.Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul.
- Freud, Sigmund (2009), “Uygurluğun Huzursuzluğu”, çev: Haluk Barışcan, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Foucault, Michel (2000), “Seçme Yazılar 2 -Özne ve İktidar-”, çev: Işık Ergüden – Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Fromm, Erich (1984), “Özgürlükten Kaçış”, çev: Selçuk Budak, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Gençtan, Engin, “Psikanaliz ve Sonrası”, Remzi Kitabevi, 2.basım, İstanbul, 1984.
- Jacoby, Russell (1996), “Belleğini Yitiren Toplum, Adler’den Laing’e Konformist Psikolojinin Eleştirisi”, çev: Hakan Atalay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Jay, Martin (1989), “Diyalektik İmgelem, Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Tarihi -1923-1950”, çev: Ünsal Oskay, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- Kovel, Joel (1994), “Tarih ve Tin, Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir inceleme”, çev: Hakan Pekinel, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Marcuse, Herbert (1990), “Tek-Boyutlu İnsan, İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler”, çev:Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2. basım, İstanbul.
- Megill, Allan (1998), “Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida”, çev: Tuncay Birkan, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- Öztürk, Orhan (1989), “Psikanaliz ve Psikoterapi”, Evrim Kitabevi, 2.basım, İstanbul.
- Sarup, Madan (1995), “Post-yapısalcılık ve Postmodernizm”, çev: A.Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara.
- Shapiro, Jeremy (1999), “The Changing Role of Information in Warfare”, iç:Zalmay M. Khalilzad and John P. White (ed.), Strategic Appraisal: The Changing Role of Information in Warfare, Mcmillan, New York.
- Swengewood, Alan (1998), “Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi”, çev.Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara.
- Touraine, Alain (1994), “Modernliğin Eleştirisi”, çev.Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÖZ

**TARİHİ, TOPLUMSAL ve SİYASAL ALANA
PSİKANALİTİK BAKMAK ÜZERİNE**

Türkiye’de genel olarak sosyal bilimler -daha özeldede sosyoloji-, derinlemesine toplumsal analizin ve geniş bir ufkun gerektirdiği öz-düşünümsellik ve sosyolojik muhayyileyi besleyebilecek bir gelenekten ve ekolleşmeden yoksundur. Bir bilim geleneğinin olmayışından kaynaklanan bilimsel süreklilik ve birikimlilik yoksunluğu, akademik-entelektüel çabalarımıza uzun solukluluk kazandırmakta, perspektiflerimiz üzerinde ipotek koyarak kendini cisimleştirmektedir. Halbuki, toplumsal dünyanın oluşturulmasında derinlemesine ve bütünsel bir perspektife ihtiyaç vardır. Bizim açımızdan da, geline nokta, kapsayıcı bilim geleneklerine, kümülatif bilgi birikiminin oluşumunu besleyebilecek ekolleşmelere duyulan gereksinim ortadadır. Bu anlamda tarihsel süreci ve toplumsal dünyayı anlama ve yorumlama çerçevesinde Freud’u ve psikanalizi toplumsal soruşturma bağlamına dahil etmek son derece önem taşımaktadır. Çalışmada Freud’a ve kurucusu olduğu psikanalize ilişkin farklı okuma, anlama ve yorumlama bağlamları üzerinde durulmuş; bu alandaki yaklaşım ve tartışmalar karşılaştırmalı bir biçimde ele alınarak bazı yorum çerçevelerinden de beslenen yeni bir yorum çerçevesi geliştirebilmesinin imkanlarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Farklı okuma ve yorumlama bağlamları modernite tartışmaları üzerinden yürütülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Geleneği, Freud, Psikanaliz, Sosyal Bilimler, Sosyolojiz

Abstract

***EXAMİNİNG PSHYCOLOGICALLY TO HISTORICAL, SOCIAL AND
POLİTİCAL FİELD***

In Turkey, generally in social sciences but especially in sociology, there is lack of self-reflexion and sociological imagination that requires deep analyze, wide look, and specificity. Lack of a science tradition and scientific continuity is preventing the intellectual accumulation, so that we need an integral perspective to social facts. In this issue, certainly, transferring the west social science tradition is not a solution; therefore we have to realize and overcome the dynamics which cause and reproduce the intellectual/academic shallowness and superficiality. In this context, within Turkish social sciences, the re-reading and understanding of Freud and psychoanalysis must be taken into account considerably.

Keywords: Science Tradition, Freud, Psychoanalysis, Social Sciences, Socioanalysis